

Щодо питання про формування міжкультурної комунікативної компетентності у професійній освіті

Ганна Серета

В наш час постійно зростає інтенсивність міжкультурних контактів у всіх сферах людської діяльності. Сучасна людина має вміти ефективно взаємодіяти з носіями різних мов та культур. А для цього необхідно не тільки володіння іноземною мовою, а й уміння долати культурний бар'єр. Рада Європи включає міжкультурну компетенцію до списку ключових компетенцій, розвиток яких має забезпечити спеціалістам різних професій успішну адаптацію в умовах ринку праці сучасного інформаційного суспільства.

Компетентнісний підхід у визначенні цілей та змісту освіти не є новим. У світовій освітній практиці поняття компетентності виступає як центральне. Цей підхід орієнтований на засвоєння знань, умінь, способів діяльності. Але поняття компетентності ширше ніж поняття знання, вміння або навички, воно включає їх у себе. Компетентність має інтегративну природу, бо вона вбирає в себе низку однорідних або близькоспоріднених умінь та знань і характеризує здатність і готовність здобувачів освіти використовувати засвоєні знання, вміння та навички, а також способи діяльності для вирішення практичних та теоретичних задач.

Слід зазначити, що поняття «компетенція» та «компетентність» не є синонімами. Компетенція є соціальною вимогою до освітньої підготовки, яка необхідна для ефективної діяльності у певній сфері. Компетенція — це зовні задана норма, а

компетентність — особиста якість, яка характеризує володіння цією нормою [1].

Закон України «Про освіту» визначає компетентність як динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що характеризують здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність, а освітній процес як систему науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей [2].

Отже, компетентність передбачає не тільки засвоєння студентами окремих знань та умінь, а й оволодіння комплексною процедурою, яка складається з відповідної сукупності освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер.

Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти [3] поділяють компетентності на інтегральні, загальні та спеціальні (фахові, предметні) і рекомендують обирати найбільш актуальні для спеціальності обов'язкові загальні компетентності для кожного рівня вищої освіти з переліку Проєкту Європейської Комісії «Гармонізація освітніх структур в Європі» [4], серед яких зазначені здатність спілкуватися іноземною мовою і здатність працювати в міжнародному контексті.

Серед обов'язкових результатів навчання, які наведені у стандартах вищої

освіти з немовних спеціальностей для першого (бакалаврського) рівня освіти, вказано, що випускники закладів вищої освіти мають вільно спілкуватися з професійних та наукових питань іноземними мовами усно і письмово, а також здійснювати ефективні комунікації з представниками різних професійних груп в міжнародному контексті. А для другого магістерського рівня освіти згідно з Методичними рекомендаціями має бути зазначено «опанування іноземної мови на рівні, достатньому для представлення та обговорення результатів своєї наукової (творчої) діяльності іноземною мовою (англійською або іншою, відповідно до специфіки спеціальності) в усній та письмовій формі, а також для повного розуміння іншомовних професійних, наукових та навчальних публікацій з відповідної тематики» [3]. Такі вимоги пов'язані з тим, що майбутні спеціалісти мають бути здатні успішно адаптуватися та інтегруватися не тільки у професійний соціум своєї країни, але й вирішувати комунікативні і професійні задачі у міжнародному контексті.

Здійснення ефективної комунікації є складною міждисциплінарною проблемою, вимагає інтегральної міжкультурної комунікативної компетентності. Поняття «комунікативна компетентність» вперше було запроваджено Н. Хомським (Чомскі) для позначення багатокомпонентної здатності до ефективного спілкування [5]. В наш час термін «комунікативна компетентність» визначається як здатність особистості вступати в соціальні контакти і досягати комунікативних цілей, використовуючи рідну мову. Ряд авторів вважають, що стосовно до мети досягнення ефективності міжкультурної комунікації доцільно використовувати термін «міжкультурна комунікативна компетентність», так як термін «міжкультурна компетентність» використовується у культурології у більш широкому значенні, а термін «іншомовна комунікативна компетентність» лише поєднує комунікативну і іншомовну компетентність [6–8].

Дослідження проблем міжкультурної комунікації ведеться з середини ХХ століття. Активний пошук методів формування міжкультурної компетентності був викликаний саме проблемами співробітництва у міжнародному контексті. Засновниками міжкультурної комунікації як академічної дисципліни прийнято вважати американських антрополога Е. Холла та лінгвіста Г. Трагера. На даний час різними авторами запропоновано значну кількість моделей міжкультурної комунікативної компетентності, 66 з них проаналізовано російською дослідницею Н.В. Черняк [7]. Найбільш лаконічною і разом з тим досить вичерпною є модель британського вченого М. Байрема. Відповідно до цієї моделі міжкультурна комунікативна компетентність включає чотири основні компоненти: лінгвістичну, соціолінгвістичну, дискурсивну і міжкультурну [8]. М. Байрем визначив міжкультурну комунікативну компетентність як здатність ефективно взаємодіяти з представниками інших культур іноземною мовою, яка формується шляхом включення до змісту навчання методів освоєння інших культур та культурних універсалій. За його думкою об'єктом вивчення має бути не тільки культура країни, мова якої вивчається, а й самі методи освоєння інших культур [9].

У процесі міжкультурної взаємодії людина стикається з труднощами, серед яких мовна відмінність не є єдиною. Культурно-антропологічний аспект комунікації не менш важливий, ніж лінгвістичний. В даний час вивченням проблем міжкультурної комунікації займаються когнітивна лінгвістика, когнітивна психологія, соціолінгвістика, психолінгвістика, лінгвокультурологія, теорія комунікації, теорія дискурсу та ін.

Передача інформації між людьми відбувається за допомогою мови або письмово, а також невербальними засобами. Щоб комунікація була успішною, необхідно, щоб комуніканти порозумілися. Це не така проста справа, як здається на перший погляд. За твердженням лінгвістів Є.М. Верещагіна та В.Г. Костомарова, навіть

володіючи однією мовою, люди не завжди можуть порозумітися, а причиною часто є саме розбіжність культур [10]. Культура є найскладнішим феноменом, що визначає систему ціннісних орієнтацій як суспільства в цілому, так і окремого носія певної культури. Кожна культура знаходить унікальне відображення у мові. Засвоєння лише форми цієї мови без урахування культурного компонента веде до поведінки, що відображає власні культурні норми людини. А це ускладнює порозуміння з носіями іншої культури.

Вплив культури на особистість визначає психологічні аспекти спілкування, полегшуючи спілкування носіїв однієї і тієї ж культури та ускладнюючи спілкування носіїв різних культур. Явище міжкультурної комунікації відрізняється від спілкування на рівні індивідів та соціальних груп, що належать до однієї культури. Воно має власні психологічні закономірності. Адже, вихідною точкою дискурсу є несвідомий процес приписування значень з урахуванням уявлень рідної культури, а кінцевою — усвідомлене «конструювання» єдиного для учасників дискурсу значення.

Переробка інформації забезпечується людьми в актах мислення. Отримані знання утворюють когнітивні структури, які розміщуються в пам'яті. Когнітивна діяльність людини пов'язана з класифікацією, категоризацією та концептуалізацією дійсності. При цьому у кожної людини, залежно від її досвіду та здібностей, складається своя інтерпретація отриманої інформації. Крім того, свідомість оперує не лише знаннями, а й думками, оцінками та переконаннями. Так, у людини формується картина світу, яка впливає на комунікацію. Мова є системою вербалізованих знань про світ, а мовна картина світу відбиває реальність через культурну картину світу. Комунікація підпорядковується конвенціям, прийнятим у певній етнічній культурі чи соціумі. Комуніканти породжують висловлювання та інтерпретують їх в умовах певного комунікативно-прагматичного простору, або

контексту. Контекст визначає зміст мовних виразів у даному тексті. Комунікація здійснюється у формі поодиноких комунікативних актів. Пов'язана послідовність комунікативних актів утворює дискурс, який поєднує лінгвістичні (мова, мова) та екстралінгвістичні фактори.

На успішність комунікації впливають різні фактори: комунікативні наміри, цілі та взаємини комунікантів, їх соціальні статуси, освіта, культура, рівень знань про об'єкт, про який йдеться та ін. У кожного з учасників дискурсу є свій набір таких факторів. І вони часто не співпадають. Особливо актуально це у випадку міжкультурного дискурсу. При спілкуванні рідною мовою комуніканти користуються одним кодом для кодування і декодування повідомлень, єдиною системою культурних значень. У процесі міжкультурного спілкування іноземна мова є єдиним кодом для співрозмовників, а системи значень мовних і мовних форм є різними, оскільки визначаються культурною приналежністю співрозмовників. У ході міжкультурного спілкування відбувається не передача значення, а його створення у ході спільної діяльності, «співробітництва» комунікантів. Критерієм ефективності реального спілкування є його продуктивність, досягнення взаємовигідних результатів.

Отже, з огляду на всі зазначені фактори, що впливають на успішність комунікації, розглянемо компетентності, якими має володіти випускник закладу вищої освіти, щоб бути готовим до співробітництва у міжнародному контексті.

В освітніх програмах немовних спеціальностей готовність до міжкультурного професіонального дискурсу має забезпечуватись такими загальними компетентностями, як використання іноземних мов у професійній діяльності, зрозуміле і недвозначне донесення власних знань, висновків та аргументації до фахівців і нефахівців, вільне спілкування з питань, що стосуються сфери наукових та експертних знань, з колегами, широкою науковою спільнотою, суспільством у цілому. Отже

комуніканти мають володіти міжкультурною комунікативною компетентністю.

В цих умовах метою навчання іноземним мовам стає не тільки набір конкретних умінь, а й формування такої мовної особистості, яка буде в змозі здійснювати ефективне спілкування з представниками інших культур. Вторинна (на основі освоєння іноземної мови) мовна особистість визначається як сукупність здібностей людини до іншомовного спілкування на міжкультурному рівні, під яким розуміється адекватна взаємодія з представниками інших культур [11]. Міжкультурна комунікативна компетентність не тотожна комунікативній компетенції носія мови і може бути притаманна лише мовній особистості, яка пізнала як загальні риси, так і відмінності власної культури та культури носіїв мови, що вивчається. За визначенням Г.В. Єлизарової метою формування міжкультурної комунікативної компетенції є досягнення такої якості мовної особистості, яка дозволить їй вийти за межі власної культури та набутти якості медіатора культур, не втрачаючи власної культурної ідентичності [6].

У прагненні вирішити проблему формування міжкультурної комунікативної компетентності у Європі було накопичено великий теоретичний матеріал та практичний досвід розробки методик викладання іноземних мов. Документ Ради Європи «Загальноєвропейські компетенції володіння іноземною мовою: вивчення, викладання, оцінка» [12] стандартизує систему рівнів володіння мовою і систему описів цих рівнів з допомогою стандартних категорій, визначає, які знання та вміння необхідно освоїти тим, хто вивчає мову, щоб користуватися нею з метою спілкування. Цей документ є результатом багаторічної роботи експертів Ради Європи щодо систематизації підходів до викладання іноземної мови. В основі опису рівнів володіння іноземною мовою лежить діяльнісний підхід, який встановлює зв'язок між вивченням мови та її використанням. При такому підході людина розглядається як член соціуму, який вирішує

різні завдання у певних умовах, у певній ситуації, у певній сфері діяльності і може користуватись мовою у ширшому соціальному та професіональному контексті, який визначає істинне значення дискурсу. Діяльнісний підхід дозволяє враховувати весь діапазон особистісних характеристик людини як суб'єкта соціальної діяльності.

Глід зазначити, що введення загальноєвропейської системи рівнів володіння мовою не обмежує можливості різних педагогічних колективів з розробки робочих програм, опису своєї системи рівнів та модулів навчання. Однак використання стандартних категорій при складанні власних програм забезпечує визнання кваліфікаційних характеристик, отриманих здобувачами освіти на іспитах.

Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти наводять класифікацію компетенцій, якими повинна оволодіти людина, щоб бути здатною до міжкультурної комунікації. «Усі компетенції людини слугують, так чи інакше, здатності користувача мовою до спілкування і можуть розглядатися як аспекти комунікативної компетенції. Проте було б доцільно виділити ті, що не так тісно пов'язані з мовою, і ті, що є власне лінгвістичними компетенціями» [13]. Тобто Рекомендації поділяють компетенції користувача мовою на загальні і комунікативні мовленнєві компетенції. До загальних Рекомендації відносять знання світу, соціокультурні знання, міжкультурне усвідомлення подібних і відмінних рис між власною культурою і культурою спільноти, мову якої вивчаєш, повсякденні, соціальні, професіональні, технічні і міжкультурні навички і вміння, уміння вчитися, а також розуміння того, що на комунікативну діяльність впливають суб'єктивні чинники, що пов'язані з індивідуальними особливостями (поведінка, мотивації, цінності, ідеали, когнітивні стилі, тип особистості тощо). Складовими ж комунікативних мовленнєвих компетенцій є лінгвістичні, соціолінгвістичні і прагматичні компетенції (дискурсивна і функціональна).

Таким чином, формування міжкультурної комунікативної компетентності у студентів немовних спеціальностей є актуальним завданням вищої школи. Оволодіння навичками ефективного професійного спілкування з представниками різних культур має забезпечити конкурентні переваги майбутнім спеціалістам різних професій і їх успішну адаптацію на ринку праці і здатність працювати у міжнародному контексті.

Цілі формування міжкультурної комунікативної компетентності ставлять нові завдання перед методикою викладання іноземної мови. Комунікативні підходи у методиці викладання іноземних мов здатні забезпечувати високий рівень володіння мовою, грамотність і швидкість мовлення. Однак це ще не гарантує результативної спільної діяльності у процесі реального спілкування. Для досягнення розуміння у процесі міжкультурного спілкування необхідно враховувати специфіку мови як відображення системи культурних

цінностей, на основі яких будуються конкретні моделі поведінки людей. Тобто викладання іноземної мови має включати в себе лінгвокраїнознавство як метод ознайомлення з історією, сучасною дійсністю, культурою, побутом, канонами поведінки країни, мова якої вивчається. Тоді метою навчання іноземним мовам буде не тільки набір конкретних умінь, а й формування мовної особистості, тобто сукупності здібностей людини до іншомовного спілкування на міжкультурному рівні.

Забезпечення підготовки випускників, здатних до адекватної взаємодії з представниками інших культур, вимагає міждисциплінарного підходу. Для досягнення взаєморозуміння мовна особистість повинна мати здатність до евристичних процедур постійного пізнання нових елементів спілкування. Тому, доцільно було б пропонувати студентам дисципліни за вибором, які б включали основи теорії міжкультурної комунікації, теорії дискурсу, теорії аргументації тощо.

Література

1. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении : науч.-метод. пособие. Москва : Эйдос ; Изд-во Ин-та образования человека, 2013. 73 с.

2. Закон України «Про Освіту» [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

3. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти, затверджені МОН України у редакції від 30.04.2020 р. № 584 [Електронний ресурс]. URL <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-unesenya-zmin-do-metodichnih-rekomendacij-shodo-rozroblennya-standartiv-vishoyi-osviti-1>

4. Методичні рекомендації для розроблення профілів ступеневих програм, включаючи програмні компетентності та програмні результати навчання ; пер. з англ. національного експерта з реформування вищої освіти Програми Еразмус+,

д-ра техн. наук, проф. Ю.М. Рашкевича. Київ : ТОВ «Поліграф плюс», 2016. 80 с.

5. Chomsky, Noam. Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press, Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1965.

6. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. СПб. : КАРО, 2005. 352 с.

7. Черняк Н. В. Межкультурная компетенция: история исследования, определение, модели и методы контроля: монография. Москва : ФЛИНТА, 2016. 264 с.

8. Byram M.S. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence: Revisited. Bristol, United Kingdom: Multilingual Matters, 2020. 200 p.

9. Byram M.S. Questions of identity in foreign language learning // Striving for the Third Place: Intercultural Competence through Language Education / J.Lo Bianco, A.J. Liddicoat, C. Crozet (eds.). Melbourne : Language Australia, 1999. P. 91–103.

10. *Верецагин Е. М., Костомаров В. Г.* Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Москва : 1990. 246 с.

11. *Гальскова Н.Д., Гез Н.И.* Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Москва : Изд. центр «Академия», 2006. 336 с.

12. *Common European Framework of Reference: Learning, Teaching,*

Assessment. Cambridge University Press [Електронний ресурс]. URL: <https://rm.coe.int/16802fc1bf>

13. *Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання* : пер. О.М.Шерстюк ; наук. ред. укр. видання д-р пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. К. : Ленвіт, 2003. 273 с.

10.02.2022

Відомості про автора:

Середа Ганна Юрївна — старший викладач, кафедра іноземних мов; Харківський національний університет радіоелектроніки; Харків; Україна; email: hanna.sereda@nure.ua; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-1802-2174>; scholar.google: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=list_works&hl=uk&user=thERkfcAAAAJ